

KÖLTÉSZET ÉS ZENE ÖSSZEFONÓDÁSA A MAGYAR NYELVŰ ZSOLTÁRÉNEKLÉSBEN

450 ÉVE SZÜLETETT SZENCI MOLNÁR ALBERT

Szenci¹ Molnár Albert születésének 450. évfordulójára emlékezve, közép-pontba állítom a zsoltárparafrázis irodalmat, azon belül az 1562-ben keletkezett genfi zsoltárok magyar nyelvű fordítását, mely Szenci munkájának időtálló gyümölcse. A *Psalterium Ungaricum* megjelenésével a protestáns gyülekezetek használatba vehették mind a 150 genfi zsoltárt, magyar nyelven, verses formában, ritmikus éneklésre alkalmas dallamokkal. E fordítást megelőzően, vagy éppen ezt követően – tágabb megfogalmazásban a 16. században – számos más zsoltárparafrázis született, melyekről kevesebb információt rögzített a szakirodalom. Ezek szerzői többnyire a magyar reformátorok, magyar költők voltak, akik néhány, kiemelt szentírási zsoltár szövegtartalmára koncentrálnak, gyülekezeti éneklésre alkalmas anyagot alkottak. Zsoltárköltészet és zene összefonódásának szép példái ezek.

Szenci Molnár Albert 1574-ben született a Pozsony megyei Szencen, jómódú molnár család gyermekeként.² Alsóbb iskoláit szülővárosában végezte, majd a család elszegényedése miatt további tanulmányait saját erejéből kellett folytatnia. 1586-tól vándordiákként Győrben, Göncön, Debrecenben tanult. Göncön Károli³ Gáspár környezetében tevékenykedett a Vizsolyi Biblia fordításakor, nyomtatásakor. Ezt követően Kassán volt nevelő, majd Németországban Wittenbergben, Drezdában, Heidelbergben tanult. Három évig, ösztöndíjasként, a strassburgi akadémiára járt. 1595-ben baccalaureatusi fokozatot nyert. Genfben megismerte Theodor Bezá, majd itáliai utazás következett.

1 Ismert Szencziként is.

2 Az életrajzi adatok forrása *A magyar irodalom története* II. kötet. Szerk. Klaniczay Tibor. *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szenci Molnár Albert. Élete.* Akadémiai kiadó, Budapest, 1965.

3 Vagy Károlyi.

1596-tól folytatta tanulmányait Heidelbergben, 1599-ig. Komoly nyelvi, filológiai képzést nyert. 1600 tavaszán visszatért Németországba. 1603-ban Altdorfban telepedett le, ahol mindössze fél év alatt elkészítette latin-magyar, majd magyar-latin szótárát. Az európai tudományos élet elismert tagja lett. E tény még intenzívebb munkára sarkallta. 1606-ban elkészítette Altdorfban zsoltárfordítását, majd Móric, hesseni fejedelem támogatásával Marburgban telepedett le és 1608-ban átdolgozta Károli Gáspár bibliafordítását. 1612-ben visszatért Magyarországra, Batthyány Ferenc udvari prédikátora lett, később, 1614-ben Komáromba ment lelkésznek. Bethlen Gábor tanári állást ajánlott fel neki 1615-ben, ám nem fogadta el, mert úgy vélte, hogy tudományos tevékenységét Németországban jobb körülmények között végezheti. Ambergben segédtanító, Oppenheimban kántor volt, majd Heidelbergben, Hanauban élt és dolgozott. 1624-ben Kassára költözött, ahol Bethlen Gábor gondoskodott ellátásáról, hogy kizárólag a tudományos és írói tevékenységnek szentelje idejét. Utolsó éveiben (1626-tól) már Kolozsváron tevékenykedett, majd 1634-ben elhunyt. A Házsongárdi temetőben van nyughelye.

Lelkész, nyelvtudós, filozófus, zsoltárköltő, egyházi író, műfordító volt. Bethlen Gábor megbízásából magyar nyelvre fordította a legfontosabb református teológiai iratot: Kálvin *Institutioj*át.⁴ Jelentős munkái közt említhető *Magyar nyelvtan*-a,⁵ Abraham Scultetus prédikációgyűjteményének magyar nyelvű változata (Oppenheim, 1617),⁶ *Imádságos könyvecske* (Heidelberg, 1621), mely a német reformátusok Bullinger-Frisius féle imakönyvének fordítása, *Kis Catechismus*, *A legfőbb jóról*, mely erkölcsfilozófiai elmélkedéseket tartalmazó fordítás Georg Ziegler 16. századi latin nyelvű munkája nyomán.⁷

Szenci Molnár Albert rendszeresen naplót vezetett.⁸ Életével, munkásságával kapcsolatos értékes adatokat ismertek meg a kutatók annak lapjairól. Dienes Dénes teológiai tanár, aki a Sárospataki Teológiai Akadémián az egyháztörténeti tanszéket vezeti, utal írásában e naplóra,⁹ mely szerint Szenci a

4 Hanauban jelent meg *Az keresztyén religióra és az igaz hitre való tanítás* címmel.

5 *Nova grammatica Ungarica*, Hanauban jelent meg, 1610-ben

6 Abraham Scultetus (1566-1624) heidelbergi udvari lelkész

7 *A Discursus de summo bono*, *Az legfőbb jóról* Lőcsén jelent meg 1630-ban.

8 *Szenci Molnár Albert naplója*. Közzéteszi Szabó András, Universitas (Historia Litteraria, 13), Budapest, 2003.

9 Lásd: Dienes Dénes: Szenci Molnár Albert. In: *Károlyi Gáspár és Szenci Molnár Albert Zsoltárai* (Hasonmás kiadás). Hernád Kiadó, Sárospatak, 2022, 250-252.

genfi zsoltárokkal Heidelbergben, 1594-ben ismerkedett meg. Két nyelven hallgathatta, az eredetileg francia nyelven megírt, genfi zsoltárokat: a templomban német nyelven énekelték, Ambrosius Lobwasser fordításában,¹⁰ az egyetemi közösségben pedig latin nyelven, Andreas Spethe szövegével. A magyar nyelvű fordítás elkészítésekor elsősorban a német, de a latin fordítást is figyelembe vette. Természetesen követte az eredeti francia nyelvű, verses genfi zsoltárszöveget és a magyar nyelvű Szentírás prózai szövegét is. 1604-ben elkészült néhány zsoltárfordítása, melyet el is küldött Johann Piscator herborni teológiaprofesszornak, aki bízta a munka folytatására. Miskolci Csulyak István, erdélyi református lelkész, zempléni esperes, költő is fordításra ösztönözte, így folytatta az intenzív munkát, 1606-ban, Altdorfbán. Naplójába írt bejegyzése szerint, március 9 és május 22 között elkészítette az első 100 zsoltár fordítását, majd szeptember 1 és 23 között a fennmaradó 50 zsoltárét. Három hónap munkáját, a *Psalteriumot* valamint a *Kis katekizmust*, együtt nyomtattatta ki, 1100 példányban, 1607. április 22 és május 12 között Herbornban, Christoph Rab (lefordítva: Hollos Christof) által.

Nehézséget jelentett a fordítás során a francia és a magyar nyelvben használatos szótágak, szavak, kifejezések különböző hosszúsága. A *Psalterium Ungaricum* kötet elején olvasható *Dedicatio* és *Epigramma* után következő *Elöljáró beszéd* záró részében vall erről Szenci: „Annakokáért meggondolhatja minden, minemő nagy munkával kellett énnékem az hosszú magyar igéket az franciai apró igékből álló versekre formálnom, holott egy syllabával sem tehettem többet hozzá, sem az sensustúl nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt az fondámentumbéli igaz értelemnek fordítására, hogy nem az verseknek ékesgetésére.”¹¹ Figyelnie kellett a dallamra, a ritmusra és az eredeti francia versekre. Egyetlen szótaggal sem térhetett el ezek szerkezetétől. Ebben a korban nagy teljesítménynek számított munkája, méltán nevezik őt az *első magyar műfordítónak*. A zsoltárok nyelvi problémái, szövegerthetősége kapcsán A. Molnár Ferenc rávilágít arra, hogy: „vannak olyan szavak, szószerkezetek, versszakok, amelyeket az egyháztagok többsége vagy az érdeklődők, sőt sokszor a lelkészek is már nem vagy nem pontosan értenek. Ilyen esetekben majd a tervezett vagy átdolgozott új énekeskönyvben több módon lehetne változtatni: 1/ a kérdéses szavakat, részt jegyzetben röviden meg lehetne magyarázni, leginkább

10 Lobwasser német fordítását 1573-ban adták ki először, Lipcsében, négyszólamú kottával.

11 Szenci Molnár Albert: *Elöljáró beszéd*. In: *Psalterium Ungaricum. Kis Katekizmus*. Herborn, 1607, 6.

*lábjegyzetben avagy végjegyzetben jelölni az ott szereplő, azóta módosult, megváltozott vagy egyébként is magyarázatra szoruló jelentést; 2/ esetenként némi-
leg át lehet írni, modernizálni a szöveget; 3/ bizonyos versszakokat és/vagy éne-
keket – nem is keveset – ki lehet hagyni. (A zsoltárok esetében azonban – ha
maradnak is ki versszakok – a mai gyakorlatnak megfelelően legalább egy, lehe-
tőleg a kezdő versszakot minden zsoltár esetében jó lenne megőrizni.) Termé-
szetesen ugyanakkor speciális vagy tudományos kiadásokban a zsoltárok teljes,
változatlan szövegű és kommentált kiadása a cél.”¹²*

A *Psalterium Ungaricum* 1607-es kiadásában minden zsoltár kezdősora előtt monogram utal a szövegszerzőre,¹³ jelzik a zsoltár kezdősorát latin nyelv-
ven,¹⁴ majd magyar nyelvű tartalmi összefoglalás olvasható.¹⁵

Kottával olvashatók a zsoltárok. Ha nincs saját dallama a zsoltárnak, akkor utalás történik az alkalmazandó dallamra. Ezek megszületése, szerzősége kérdésében nem biztosak az adatok.¹⁶ A kor felfogása szerint a dallam megalkotóját nem, csupán a művészi feldolgozások szerzőit kellett megjelölni. Gyakran kölcsönvettek, átalakítottak már meglévő dallamelemeket, dal-
lamtöredékeket. Természetesnek tartották ezt a régi műzenei gyakorlatban ugyanúgy, mint a népdalok dallamának megszületése kérdésében. A genfi zsoltárok dallamára vonatkozóan a kutatók állítják, hogy mind a korabeli francia világi zene elemei, mind a középkori gregorián dallamok elemei jelen vannak e dallamokban.¹⁷ Ezekhez kellett alkalmazkodnia Szencinek a szö-
vegfordításkor.

Zenei elemzés nyomán megállapítható, hogy a dallamok többsége egyházi hangnemekben mozog: dórban, frígben, mixolídben. Ion és eol hangnemben is szerepel néhány zsoltár. Sor végi kadenciákban vezetőhang alkalmazandó,

12 A. Molnár Ferenc: *Szenci Molnár Albert zsoltárainak nyelvi problémái a református énekes-
könyvben*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 10 évfolyam, 3. szám, 2009, 56-69.

13 Clement Marot=C.M.; Théodore de Bèze=T.B.

14 A Vulgata szövege szerint.

15 Pl. a 23. zsoltár esetében: *Clement Marot – Dominus regot me – Hálaadása Dávidnak az
Istennek reá gondviseléséért és táplálásáért*

16 Csomasz Tóth Kálmán: *Genfi zsoltárok a XVI-XVIII. században. Új dokumentumgyűj-
temény a hugenotta zsoltár történetéhez*. In: *Hagyomány és haladás*. Csomasz Tóth Kálmán
válogatott írásai születésének 100. évfordulóján. Szerk. Bódiss Tamás, Cantio Bt., Budapest,
2003, 405-417.

17 P. Vásárhelyi Judit: *A genfi zsoltárok*. Bevezető tanulmány. In: *Szenci Molnár Albert: Psal-
terium Ungaricum. Kis Katekizmus. Herborn 1607*. Balassi Kiadó Országos Széchényi Könyv-
tár kiadása, Budapest, 2017, 7-41.

mely közelíti a dallamokat a ma megszokott dúr és moll hangzáshoz. Notáció tekintetében C-kulcsokat, szoprán, alt és bariton kulcsot látunk a kottasorok elején. Többnyire előjegyzés nélküliek a dallamok, vagy legfeljebb egy *b* előjegyzést használ a kottairó. *Alla breve* jel szerepel a dallamok elején, bár nincs ütemvonal. Hangértékek jelölésére menzurális notációt alkalmaz. Leginkább *semibrevis* és *minima* alakítja a ritmust, a dallamsor végén *longa* szerepel. Sor végén *custos* jelöli a következő kottasor első hangjának magasságát.

A 150 genfi zsoltár kiadásában, a kötet végén, a korabeli gyakorlatnak megfelelően, megjelenik még Marot két költeménye, melyet zsoltárdallamra énekeltek: a *Tízparancsolat* és *Simeon éneke*. A függelékben olvasható Szenci négy éneke, egy-egy zsoltár dallamára énekelhető költeményként: *Minden-némű háborúság ellen* (35. zsoltár dallamára), *Az Isten törvényéről* (6. zsoltár dallamára), *Úrvacsora vétele előtt* (50. zsoltár dallamára), *Úrvacsora vétele után* (8. zsoltár dallamára).

A Zsoltárkönyvet német nyelvterületen háromszor adták ki hangjegyekkel (1607 Herborn, 1608 Hanau, 1612 Oppenheim), majd ezt követték a magyarországi kiadások, hangjegyek nélkül: 1635 és 1642 Lőcse; 1647 Bártfa; 1648, 1651, 1654, 1655 Várad; 1651 Debrecen.¹⁸ Az amszterdami magyar nyelvű kiadások kottások voltak (1644, 1645, 1650). Az első magyarországi kottás változat 1652-ben, Lőcsén jelent meg. Érdekességgént említhető, hogy a felsoroltak közül az 1648-ban és 1655-ben Váradon megjelent kötet, valamint az 1654-ben Lőcsén kiadott, több más zsoltárparafrázist is tartalmazott. Ezek szerzői a 16. század magyar prédikátorai, akik anyanyelvű énekanyag megteremtésére törekedtek: Huszár Gál, Batizi András, Skaricza Máté, Sztárai Mihály, Szegedi Gergely, Bogáti Fazekas Miklós, Kecskeméti Vég Mihály.¹⁹ Figyelemre méltó a zsoltárparafrázisok szövegének megfogalmazása. Költői képek, jelzők, metaforák sokasága olvasható bennük. Nyelvi gazdagság tükröződik a különböző szerzők egyéni megfogalmazásában.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a genfi zsoltárok magyar nyelvű fordítása, valamint a XVI. századi, eredetileg is magyar szöveggel keletkezett zsoltárparafrázisok, költői alkotások, dallamaikkal együtt, fontos elemei a protestáns liturgiának, az istentiszteletek zenei anyagának. Megtermékenyítő

18 A genfi zsoltárok magyar nyelvű kiadásait nem csak önállóan, hanem a bibliakiadások függelékeként is megjelentették.

19 Lásd: Ferenczi Ilona: *A genfi zsoltárok helye a magyarországi református és evangélikus énekeskönyvben*. In: *Magyar Egyházzene* XVIII (2010/2011).

hatással voltak a magyar nyelvű kórusirodalom zenei anyagára, hiszen számos zeneszerző méltónak tartotta ezeket a dallamokat, szövegeket kórusművek alapjául. Oktatásban, amatőr és professzionális kórusok repertoárjában egyaránt helyet kaphatnak.

Felhasznált irodalom:

- A. Molnár Ferenc: Szenci Molnár Albert zsoltárainak nyelvi problémái a református énekeskönyvben. In: Egyháztörténeti Szemle, 10. évfolyam, 3., 2009, 56-69.
- Csomasz Tóth Kálmán: Genfi zsoltárok a XVI-XVIII. században. Új dokumentumgyűjtemény a hugenotta zsoltár történetéhez. In: *Hagyomány és haladás*. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulóján. Szerk. Bódis Tamás, Cantio Bt., Budapest, 2003, 405-417.
- Dienes Dénes: Szenci Molnár Albert. In: *Károlyi Gáspár és Szenci Molnár Albert Zsoltárai* (Hasonmás kiadás). Hernád Kiadó, Sárospatak, 2022, 250-252.
- Ferenczi Ilona: A genfi zsoltárok helye a magyarországi református és evangélikus énekeskönyvben. In: *Magyar Egyházzene* XVIII (2010/2011).
- Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története II. kötet. *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szenci Molnár Albert. Élete*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1965.
- P. Vásárhelyi Judit: A genfi zsoltárok. Bevezető tanulmány. In: *Szenci Molnár Albert: Psalterium Ungaricum. Kis Katekizmus. Herborn 1607*. Balassi Kiadó Országos Széchényi Könyvtár kiadása, Budapest, 2017, 7-41.
- Szabó András (közr.): *Szenci Molnár Albert naplója*. Universitas (Historia Litteraria, 13), Budapest, 2003.
- Szenci Molnár Albert: Előljáró beszéd. In: *Psalterium Ungaricum. Kis Katekizmus*. Herborn, 1607, 6.